

ՀՈՒՆԵՐԱՆՈՒՄ

Տ. ԹՈՐԳՈՄ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ

(ԾՆՆԴԵԱՆ 100-ԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻԻ)

1874 թվականին Նաչիկբաշի տաճին՝ Գորտյ աղուարձաններին Գարաի-զակին մէջ, Նաչերես և Մարբուտ Գլխեհաններ կը բախտաւորուէին թանջ զաւա-կով մը՝ զոր պիտի կոչէին Մկրտիչ։ Ան հետագային պիտի ըլլար Ս. Երուսա-ղէմի Աւագը. Աթոռի երախտաւոր պատրիարքներէն մին՝ Տ. Թորգոմ Արքեպս. Գուռաշեանը։

Պատանութեան, զգալով իր մէջ կոշտ մը հոգեորական մարդուն և ազդեցութեանը տակ իր չընկալատին — ընտանիք և կրթարան — կրօնաշունչ մը թնորդաին, կը մտնէ Արմաշի հռչակաւոր դարեմանքը, ուր Դուրեան և Օրմանեան Սրբազաններու նման հեղինակաւոր և լուսամիտ եկեղեցականներու շունչին տակ զլիտ կազմուէք իր նկարագրելը՝ ազգային և հոգեւոր գործիչի մը բուրքը բարեմասնութեամբ կ'աւելորդուի:

Պիտի շխաբէք, 1896ին իր քահանայականն ձեռնադրութենէն ետք Արմաշի մէջ իր տնեցած գործունէութեան չափք (Հասած է միշտի վախճանալորութիւն), ո՛չ ալ Սեբաստիոյ և Եղիպատոս իր առաջնորդութիւններու մասին, ուր ամենէն աւելի ի յայտ պիտի դալին իր վարչապետ և կաղմակերպչ առաջնորդի իր յատկութիւնները: Փառո՛ղ, որ Եղիպատոսի իր առաջնորդութիւնը միշտն է իր վտիմահարածէն տարածակէտեր ետք իսկ իր յիշատակը այնքան մասն է մնացած Եղիպատաւայ գաղութին մէջ:

Քիչ անդամ պատահած է որ աշակերտ մշտադաժն ուսգին կերպով ապ-
դուած ըլլայ իր ուսուցչէն և ունենայ այնքա՛ն անասանման սէր ու հիւսդոած ա-
նոր հանդէպ՝ որքան եղած ըլլայ պրոգրպան Տ. Թորոյով Պատրիարքին և իր աւե-
ղուգական ուսուցիչ Դուբեան Պատրիարքի նկատմամբ: Առ երբ կոչուեցաւ Ս.
Աթուռ, պատրիարքութեան քաղձը պաշտօնին՝ իր ուսուցչին մահովր ընդ-
հատուած դործը չարձնաիկելու կոչացիւնն էր որ շատ հաւանաբար իր հոգին
քցուց այն քրտաւութեամբ՝ որո մեծ պործերու կանուաւած մեծ հոգիները միայն
կրնան ցույս տալով:

Անտարակիցս որ այս դարու երեսունական թուականները — իբր քահանայաւթեան շրջանը — հանդիսացան Ս. Աթոռոյս համար յառաջդիմութեան, գերելիի ու շինարարութեան աւազարտ և բացատիկ շրջան մը։ Անշուշտ, Տ. Թորոքոմ Պատգմաւորքի անձնաշնան հմայքին ու կարգադրութիւններուն կողքին, այդ յաջողութիւններուն իրենց նպատակը բերին ալլօ օրերուն Ս. Երկրի Հայութեանն Ս. Աթոռոյս Միաբանութեան պատկառելի թիւն ու երեսունական թուականներուն առաջին շրջանին Ս. Երկրի քաղաքական թաղդ առաջարկ հանդարտ ու առաջնայի կարգադրութեանը։

Ս. Աթոռէն ներս, Դուբեանայ սկզբնաւորումը կրթական ու մշակութա-

թային գործը իր լրումին, իբր գաղաթնակէտին պիտի հասնէր Ամեն. Տ. Թորգոմ Սրբազանի պատրիարքութեան կարճատև շրջանին: Այդ շրջանը ընդլրկող եօթը տարիներէն իւրաքանչիւրը գրեթէ նորութիւն մը ունէր քրճանդիքիւք Ս. Աթոռոյ տարեգրութեան մէջ, իբրև կրօնական կամ կրթական նուաճում:

1932ին, տակաւին իր գահակալութեան պռակտի տարին չորսրօած, Ս. Թարգոմնաց ազգային երկեւոն նախակրթարանը կու տար իր առաջին հունձքը: Քանի մը ամիսներ ետք ալ բացումը կը կատարուէր Կիւլպէնկեան Մատենադարանին, որ կոչուած էր ըլլալու միտաւոր յոյսի մատարանը այս Հաստատութեան և, 1948ի Արար—Հրեայ պատերազմէն ետք, մօտ քսան տարիներ, մեծագոյն գրապալատը Ս. Քաղաքին:

1933ի Հոկտեմբերին կը կազմակերպուէր հարիւրամեայ յորելեանը Ս. Աթոռոյ Տպարանին, որը կ'օժտուէր նոր և արդիական մեքենաներով: Իսկ Դուբեան Մատենաշարը, որ այդ օրերուն կը հիմնուէր, նոր թափ մը պիտի տար տպագրական աշխատանքներուն և նոր ու արժէքաւոր հրատարակութիւններ պիտի գային աւելնալ Հայ մշակոյթի գանձարանին վրայ, կրօնական, պատմական, բանասիրական և այլ մարզերու մէջ:

1934ին կը կազմակերպէ ծրագիրը Ժառ. Վարժարանին և Ընծայարանին, յարմարցնելով զայն ժամանակի պահանջներուն: Պաշտօնի կը կոչէ Յ. Օշականի և Շահան Պէրպէրեանի նման բազմահմուտ ու արուեստագէտ ուսուցիչներ, որոնց շունչին տակ պիտի աճէր ու ազգային զգացումներով թրծուէր հոգեկորակներուն շնորհալի փաղանգ մը՝ որ հետագային ազգին ու եկեղեցիին ընդորոշուէր իր ծառայութեամբ և ու իր ստացած շնորհներուն լաւագոյնս օգտագործումովը պիտի տիրանար բարձր դիրքերու մեր եկեղեցական ասպարէզէն ներս, մտային ու հոգեկոր սնունդ ջամբելով աշխարհացրիւ Հայութեան հայրենակարօտ բնկորներուն:

1935ին մեծ շուքով կը տօնուէր, ինչպէս արտասահմանի գանազան կեդրոններու՝ այնպէս ալ Ս. Երուսաղէմի մէջ, Աստուածաշունչի հայերէն Թարգմանութեան 1500ամեայ յորելեանը, նախաձեռնութեամբն ու զլխաւորութեամբը Ամեն. Տ. Թորգոմ Պատրիարքին: Երուսաղէմի մէջ կը կազմակերպուէին երեք հրապարակային հանդիսութիւններ՝ Նշելու համար մեր մշակոյթի պատմութեան կարեւորագոյն այդ հանգրուանին մեծութիւնը: Այդ առթիւ հրատարակուած «Յուշարձան» պատկանելի հատորին պատրաստութեան մէջ ճառիւծի բաժինը կը պատկանէ հոգեւորայ Պատրիարքին:

Հակառակ Ս. Երկրի մէջ տիրող գործադուլին ու քաղաքական անպահով կացութեան, 1936 թուականն ալ չէր անցնէր անոնց ուշադրաւ նուաճումի՝ այս անգամ Ս. Աթոռի կրթական մարդին մէջ: Կը հիմնուէր Յոպպէի Ս. Գլխաւոր վարժարանը, որով բազմացող այդ գաղութին հայորդիները կարելիութիւնը պիտի ունենային ստանալու ազգային նախակրթութիւն:

1937ին նոյնը կը կատարուէր Ամմանի գաղութին մէջ: Փոքրաթիւ այդ գաղութն ալ հայեցի մշակոյթէ չզրկելու աղնիւ մտահոգութեան թելադրուած՝ Տ. Թորգոմ Պատրիարք բացումը կը կատարէր Հեթումեան ազգային նախակրթարանին:

1937ի վերջին օրերուն՝ Պատրիարքը կ'ունենայ ոտքի արկած մը, որը զինք անկողին կը գամէ շուրջ երեք ամիսներ: Այդ վիճակին մէջ իսկ ան կը շարունակէ գրել ու ստորագրել Սիմոն Բովանդակալից խմբագրականները և ուրիշ արժէքաւոր աշխատութիւններ:

1938-ի վերջին ամիսներուն կը մեկնի Եգիպտոս, ուր երկու ամիսներ շարունակ առաքական կ'ըլլայ իր նախկին հօտին յարգարից գուրգուրանքին։ Ա. Աթոռ դարձին՝ հոգեպէս և մարմնապէս կազդուրուած, նոր թափով կը լծուի կրօնական, ուսուցչական ու պրակտիկ իր պարտականութիւններուն։ Դժբախտաբար շատ կարճ կը տևէ այս շրջանը, և իր զարմէն 46 օրեր ետք, 1939 Փետրուար 10ին, գրեթէ յանկարծամահ կը վախճանի, խոր օուզի մատնելով բովանդակ ազգն ու եկեղեցին։

Ով որ կարդայ Սիմոնի մահազրականի թիւին մէջ նկարագրութիւնը երանանորհ Պատրիարքի կեանքին վերջին օրուան՝ անկարելի է որ չհամակուի խոր և ճշիշէ յուզումով։ Մահացու կաթուածը ընդունելէն վեց ժամ առաջ միայն հեռագրով մը իր ցաւակցութիւնը յայտնած էր Ա. Քաղաքիս Ֆրանչիսկեանց Միաբանութեան Գերջ. Կիւթութին՝ նոյն առաւօտ վախճանած Հոռոմի Ն. Ս. Պիոս փԱ Պապի մահուան առիթով։ Եւ հարուածէն մէկ ժամ առաջ միայն բաժնուած էր իր աշակերտներէն — Ընծայարանի Եւստանող Խարկաւազները, որոնց դասուանդութեան համար քանի մը պահ էր յատկացուցած գրեթէ ամէն օր, հակառակ իր քայքայուած առողջութեան։

Թորոզմ Պատրիարքի մահուան տոթիւ լոյս տեսած Սիմոնի մահազրական ստուար թիւը, իր բովանդակած աւելի քան 40 դրութիւններով լաւագոյն ապացոյցն է այն սիրոյն ու յարգանքին՝ զոր Միաբանութիւն, ուսանողութիւն, զաղութ և սփիւռքահայութիւն անվերապահօրէն կը տածէին իր հանգէպ և նոյն ատեն այն խոր սուգին ու կսկիծին՝ զոր անոնք զգացին երանաշընորհ Պատրիարքին վաղաժամ մահովը։

* * *

Իր ինքնագիր քերթուածները — թէև քանի մը տասնեակ միայն, այլ որակով բարձր, ապացոյցը կու տան բանաստեղծական իր խորունկ զգայնութեան։ Մտածում և զգացում հաւասար ուժգնութեամբ կը գունաւորեն իր բանաստեղծութիւններուն իւրաքանչիւր տունը։ Գերզգայուն սրտի և խորաթաթափանց մտքի արգասիքն են անոնք, ուշագրաւ՝ իրենց դաշնութեամբն ու հեղասահ կշռականութեամբը։ Իսկ իր թարգմանածոյ քերթուածները՝ Ֆրանսացի ականաւոր բանաստեղծներէ, կատարուած են բացառիկ ճարտարութեամբ ու զմայլելի ոճով։ Ֆրանսերէնը, իր մայրենի լեզուին նման, գաղափեր չունէր իրեն համար։

Իր արձակ գրութիւններուն մէջ՝ «Առաքիլոց Շաւիղով» հատորը պիտի մնայ իր սեռին մէջ ուշագրաւ և մեր կրօնական գրականութեան մէջ իր պատուաւոր տեղը ունեցող երկասիրութիւն մը։ Հոգևոր ապրումներու և մտաւարժ ինքնամոգիւտման արգասիքը եղող այդ գիրքը մեղի կը բերէ հոգևոր-բարոյական խորունկ ճշմարտութիւններ, անցած իմաստասիրութեան պրիմակէն և բիրեղացած Աւետարանի ճառագայթող լոյսին տակ։

Խրմեան Հայրիկի և Նիշէ Դուրեան Պատրիարքի մենագրութիւնները կազմող իր զոյգ հատորներն ալ յատկանշական են, ու իր մէջ երեւան կը բերին մարդու մը ներաշխարհին ու հոգեբանութեան թափանցելու ու զայն իր բոլոր մարգերուն մէջ նուաճելու ներհուն ու զմայլելի կարողութիւնը։

«Հնդկաեայժ»ը մեր գաղութներու պատմութեան մէջ ունի իր պատուոյ տեղը։ Առաջին Աշխարհամարտին, Հնդկաստանի և Ինտոնեզիոյ գաղութ-

ներուն մէջ կատարած իր տուգելութիւնը՝ մեր պատմութեան ամենէն եղեռնական օրերուն այդ ամերձ Հայորդիներուն անկարգութիւնը ժողովուրդէն հեռացնող անարար արարածներէն, երբեք չեն խիստ արդիւնաւոր և մեր պատմութիւնը հարստացուցած իր առիթները ու վարակիչ ոճով խիստ հետաքրքիր այս հատորով:

Ու տակաւին, «Աւետարանի ձամբէն», «Քարոզներ», «Սուրբ և Տօնք», ինչպէս նաև թարգմանութիւններ՝ «Հոգեբանութիւն», «Պոլիտոս» (տաղաշափեալ), և մեծ ու փոքր այլ հրատարակութիւններ, մանաւանդ «Նաբեկ»ի աշխարհաբար թարգմանութիւնը, կու պան անմահացնելու յիշատակը մեծանուն այս Պատրիարքին:

Ու ի վերջոյ, իբրեւ բեմի մարդ, Թորգոմ Սրբազան գիտէր հմայել ունկնդիրները իր քարոզներուն հզօր ու առինքնող թափովը: Քարոզխօսութեան իր դասերիցաները պիտի պատրաստէին Ս. Յակոբեանց բեմին ապագայ քարոզիչները:

Իր ծննդեան հաջիւրամեակը յարժար առիթն է եր խոնարհինք իր անմոռանալի յիշատակին առջև, ուխտելով հաւատարիմ մնալ այն վսեմ սկզբունքներուն՝ որոնք իրը եզան իր կէսդարեան դործունէութեան բովանդակ ընթացքին:

Գ. Զ.

Երուսաղէմ

